

מחלוקת על סמי פלאים

ידוע הוא הספר „שערי התחושה. נסיוני במסקאלין“ מאת אלדוס הכסלי. בספר הזה תיאר הכסלי את השינוי הנפלא שחל בו אחרי שבלע את הסממן „מסקאלין“, שהיה ידוע לאינדיאנים מזמן. כחוויה הפותחת לפני האדם דרך לעבור לעולם של תחושות והרגשות שהן שונות בתכלית מן התחושות וההרגשות בחיינו וכמעבר לעולם אחר. ונחלקו בזה הדעות: הללו מחייבים ומחשיבים והללו שוללים ומגנים.

באפריל 1961 הופיע ב„וולטובה“ השווייצרי מאמר מאת ארתור קסטלר בשם „מסע לגירואנה“, ובו מספר קסטלר שקיבל מכתב מידידו, פסיכיאטר באוניברסיטה של הארווארד, על הנושא המענין כעת ביותר את הציבור האמריקני והוא שנוי במחלוקת ערה: המצב האכסטאטי המושג על ידי בליעת סמים הנפוצים במכסיקו. ידידו של הפסיכיאטר, אנתרופולוג על-פי מקצועו, הביא לו שק פטריות „מכושפות“, נתן לו ואכל. והנה הוא מעיד על עצמו שלמד אחר כך במשך שש שעות יותר מאשר למד בשש עשרה שנים שלפני כן. התופעות היו: נשתנו הצורות, כי המנגנון של ראיית המציאות הגורמאלית לא פעל עוד; חלו שינויים ניכרים בתחום הדימויים, כי המכאניזם של התודעה לא פעל עוד, וגם בתחום האמוציונלי נאלי חל שינוי, כי ניטל כל הסדר מחיי הרגש. „נוכחתי אני וידידי — כך כותב הפסיכיאטר לקסטלר — שיש בסמים מסוימים כדי להרחיב את התודעה, לשנות את האופק ולבטל את החשיבה המופשטת. על ידיהם יכולים לזכות בהשראה מיסטית. אם אתה מעוניין בדבר — כותב הפסיכיאטר — אני יכול לשלוח לך פטריות כאלה, ואני תאב לשמוע מה תהיה השפעתן עליך.“ קסטלר נסע לעיר אחרת בארצות-הברית לפסיכיאטר אחר, ד"ר פ., שדעתו מיוסדת על נסיונותיו האישיים ועל הנסיונות בעשרה אנשים אחרים, והגיע לכלל השערה שהפטריות מסוכנות פחות מן המסקאלין ומביאות למצבים נעימים ומשרות רוח טובה.

קסטלר ידע שמצב הרוח והנפש בשעה שעוברים את הסף לארץ הפלאים מכריע בדבר, כי הוא משפיע על האופן ועל "הצבע" של החוויות. ודוקא ביום שעמד קסטלר לבלוע את הסממן העשוי מן הפטריות, קרה דבר לא־נעים והיה שרוי בדכדוך. בשעה שנכנס לניסוי עלו בדעתו זכרונות עגומים מימי החקירות ו"שטיפת המוח" שנעשו בו על ידי המשטרה באירופה, ובכל זאת החליט לעמוד בניסוי. נתנו לו את הסממן בצורת גלולה ורודה קטנה, והוא בלע מנה הגונה — תשע גלולות. הפעולה צריכה לבוא אחרי חצי שעה, ואצלו איחרה הפעולה לבוא, ורק אחרי שעה ויותר התחיל להרגיש בתופעות הדומות לאלה המתוארות על־ידי בעלי הנסיונות במסקאלין. כשעצם את עיניו ראה תבנית מאירה, יפה מאד, אך אחרי כן נהפכה לתולעים, לתמונה כפי שראה קודם לכן במעבדה מבעד למיקרוסקופ, והתולעים הראו נטיה ליהפך לדרקונים. דבר זה נעשה בלתי נעים לו, ולפיכך פקח את עיניו ויצא מן ה"מחזה". עכשיו עשה נסיון שני, עצם עיניו והאיר את עפעפיו הסגורים בפנס כיס חזק והתוצאה היתה מפתיעה. מה שראה אז היה דומה לעולם ה"פאנטאסיה" של וולט דיסני. הופיעו להבות והוא חש עצמו כנמשך למעלה, אך ידע שהגיע ל"חזון נבואי" זה בזול, ומשום כך פקח את עיניו ויצא בשלום. עכשיו גברה השפעת הסם ומראה המקום שבו נמצא היה משונה גם כשעיניו היו פקוחות. הצבעים, לא רק שנעשו מאירים ומזהירים יותר, אלא בעלי איכות השונה מכל מה שראה מעודו. הם היו מחוץ לסולם הצבעים הידוע, באופן שהיה מוכרח להמציא מלים חדשות כדי לרמוז על הצבעים החדשים. אחד מקירות החדר נעשה קעור, ועוד שינויים כאלה. כל זה היה שונה מן העולם הנע של שיכורים. התנועה הגלית הזעירה של הוילונות שהוגעו על־ידי ההסקה שבחדר נהפכה למחול שוטף של קפלים, סף הגירוי הונמך והעוצמה והגון האמור ציננאלי של התחושות הוגברו. זוהי התופעה היסודית שהיא אופיינית לעולם הפלאים של סממני הפטריות.

אחר כך נכנס ד"ר פ. לחדר ואחרי דקות ספורות חל בפניו של הדוקטור שינוי לא יתואר. צבע פניו נשתנה ונעשה צהוב, פניו נפרדו לשני חצאים כתא המתחלק לשני חלקים, ושוב נתחברו שני החלקים אבל לא נעשו לאחד, כי לא שבו למקומם כשהיו. צלקת קטנה בצוארו של הדוקטור טור, שקודם לכן לא שם לב אליה כלל, נפתחה לרווחה ודומה כאילו רוצה

לבלוע את הבשר של הסנטר. אוזן אחת התכווצה ואוזן שניה גדלה בזרתות אחדות.

כל המראה היה שדי, וחזיונות הזוועה התחלפו מפעם לפעם. גופו של האיש נשאר ללא שינוי, וחזון התעתועים חל על החלקים מן הצואר ולמעלה. התמונות שנוצרו היו בשני ממדים, כאילו נעשו מקרטון. התופעות האלה נתגברו בעיקר כשהאיש נמצא במקום שבו ראה אותו קסטלר בראשונה וכשעבר האיש לפינות אחרות של החדר נעשו הפנים פחות מבעיתות. כך היה הדבר גם לגבי עוזריו של ד"ר פ. אחד מהם נראה כמונגולי שראשו תלוי על עמוד תלייה סמוי. קסטלר לא יכול לעמוד בכך וביקש שישחררו אותו ממראות הזוועה, ואז שינו האנשים את מקומם בחדר ועל ידי כך הוקל מצבו.

קסטלר שלט ברוחו במשך שלוש עד ארבע שעות של הניסוי, אבל לא שלט בחושיו כדרך ששלט בהם בראשית הניסוי בשעה שפקח את עיניו וגירש את מראות הזוועה.

במצב מסוים של הניסוי חל שינוי גם בידו הימנית של קסטלר, שנתעקמה והוטל בה מום מכוער, ובסיס המתכת של המנורה שעל השולחן נהפך לרגל של ציפור־טרף. בפניו של קסטלר לא חל כל שינוי והוא נוכח בכך בהסתכלו בראי.

אחרי שפגה השפעתו של הסממן שב הכל לקדמותו חוץ מהשתנויות קלות של צורות, שלא היו מבעיתות וחלפו מהר.

ההפרעות הקלות נמשכו כשבוע ימים. קרה ששונה פתאום מראה פניהם של מכריו ושל אנשים זרים ברכבת, ודומה היה כאילו נגלו לו סודותיהם הפנימיים ביותר של האנשים האלה, אך הוא לא יכול לתת ביטוי למה שנגלה לו.

קסטלר מתנגד לחסידים הנלהבים של הסממנים החושבים שעל ידי מסקאלין וכדומה אפשר להגיע להתגלות, או למצב הנקרא בפי התיאולוגים הנוצריים מצב של חסד. החוויות הנגרמות על־ידי חמרים כימיים אפשר להן לדעתו להיות נעימות או מעוררות בהלה, אבל אינן אלא תופעות שאנחנו מוציאים אותן מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, ודבר אין להן עם העולם שלמעלה מאתנו. קסטלר קובע שבין רשימותיהם של הסופרים והסטודנטים שרשמו את דבריהם בהשפעת הסממנים אין אף

רשימה אחת שהיא בעלת ערך אמנותי או רעיוני אף־על־פי שהכותבים הם אנשים מוכשרים. הדלות האמנותית והמחשבתית של הרשימות מעידה, לדעתו, על חוסר הערך של הניסוי.

קסטלר עשה ניסוי שני בסממני הפטריוט בתנאים טובים יותר כשהוא נמצא יחד עם חמשה ידידים בביתו של אחד מידידיו מן האוניברסיטה של הארווארד.

שוב באו טעויות החושים: המקום התרחב והצטמצם חליפות כמו במפוחית־של־יד, אבל במראה הפנים של האנשים שישבו אתו שבת רעים לא חל שינוי לרעה, להיפך, הם נראו יותר יפים. הוא שמע מוסיקה והעיד שמעולם לא שמע מוסיקה נהדרת כמותה, כי הפעם הבין את המהות הפנימית ואת כוחה המאגי של המוסיקה. ואף על פי כן לא שינה קסטלר את דעתו על הניסויים, ונשאר בדעה שהם מלאכותיים ושהמעבר המדומה לטראנס־צנדנטי נקנה בזול והוא בטול ערך.

בספרו „שמים וארץ“ מגן הכסלי על הסממנים ועל האכסטאזה הבאה על ידיהם מפני טענת המלאכותיות. הוא אומר שכל הנסיונות של בני האדם תלויים באופן זה או אחר בתהליכים כימיים, וגם בעלי המסתורין הגדולים בעבר פעלו בכיוון זה לשנות את הכימיות של הגוף על ידי סיגופים וצומות. הם הורידו על ידי כך את מפלס הסוכר של הדם וגופם נמצא במצב של מחסור מובהק בויטאמינים, וגם התישו את כוחם על ידי כך ששרו מזמורי תהלים בלי הרף. אנשי המזרח הרחוק עסקו באימוני נשימה שהביאו לתוצאות דומות.

הכסלי מסיק מכאן גם לגבי המחפש מעבר לטראנסצנדנטי בימינו, שעליו להעזר באמצעים כימיים מסוג מסקאלין וכדומה.

קסטלר מסתייע כנגדו במשל. הנה האלפיניסטים העולים להרים הגבוהים בעמל רב במשך שעות רבות. כיום אפשר לעלות ברכבת או אף במכונית, אבל האלפיניסטים המגיעים לראשי ההרים כשהזיעה נוטפת מהם והם רואים את המראה מפסגת ההר, טוענים טעם אחר במראה מאלה המגיעים לראש ההר ברכבת או במכונית. אנשי המסתורין האמיתיים דומים הם לאלפיניסטים, והעוברים לארץ פלאים באמצעות הסממנים דומים לעולים לראשי ההרים ברכבת־כבל או במכונית.

הבאתי את שתי הדעות. רצוני להעיר כי אמנם צדק קסטלר שהרבה מן המראות המושגים אנו מפיקים מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, אבל דוקא הרעיון שכל מה שחורג מן המסגרת היומיומית אנו בעצמנו יצרנו אותו הוא עדות מובהקת, שיש ערך לחוויות המוציאות אותנו ממסגרת הרגלינו, שיש ערך לפלא בעולמנו. כולנו כבולים בעולם הנוהג כמנהג, וכבולים בתוך עצמנו ובפרויאקציות של עצמנו, ואין אנו מצליחים לעבור את גבול האני הקטן והעולם הקטן האפור, ועל כן חשוב הוא המומנט של ההפתעה שבניסויים. האדם לומד על ידי הפלא שאין הכל ברור וידוע לו, שאין הכל כמו שהוא רגיל לחשוב, ושאינן הכל תלוי בו ובפרויאקציות שלו.

צדק קסטלר בהערתו שהחוויות מושגות על ידי הזמנה באופן זול ועל נקלה. אבל כנגדו יש להעיר, שאם אדם הוא חלש ואינו יכול להגיע לראש ההר ברגליו, הרי אם לא יעלה ברכבת-כבל או במכונית לא יגיע לשם בכלל ולא יראה את הדר העולם. וכן מי שאינו זוכה לצאת מן העולם היומיומי והוא משתמש בסממנים כדי לזכות פעם בהארה אינו ראוי לגנאי, שהרי הוא פועל מתוך שאין לו ברירה.

לדבריו של קסטלר בענין הדלות האמנותית והמחשבתית של רושמי הרשימות סמוך לניסויים יש להעיר שאין מכאן כל ראייה על חוסר הערך של הניסויים. יש לזכור את דברי לאוטסה המובאים לעיל, שהיודע (המכיר) אינו מדבר והמדבר אינו יודע (מכיר). הדבר נראה פרדוקסאלי, אך יתכן שהדלות האמנותית והמחשבתית מעידה שהחוויה גדולה ואינה ניתנת לביטוי אמנותי ומחשבתי.

יש לבדוק את הדבר מבחינה אחרת: אם הניסויים האלה נהפכים לדברים הדומים למורפיניזם וכד', שבהם האנשים מנסים להיפטר לזמן קצר מהייהם התפלים, מחיי יום-יום, לברוח מהם ולהיות למשהו אחר, ובשובם לחייהם הרגילים הם נוכחים שלא השיגו מאומה, ומתגברת בהם הרגשת הריקנות והשאיפה "לצאת" שוב לזמן-מה וחוזר חלילה, או שהניסויים במסקאלין וכדומה אינם מסוג זה, אלא יש בהם משום התעלות של ממש.

המודד לערך של מצב כזה ניתן בחזרתו של האדם מעולם הפלאים

לעולט היום-יומי: אם האזם חוזר לחיי יום-יום והוא מרגיש שנתעשר, והוא „מתפרנס“ מן העושר החדש מבחינה נפשית — סימן שיש אלהים במצב הזה. ואם האדם חוזר עני ודל כבתחילה, אם הוא מתרוקן ואף על פי כן הוא נמשך להימצא שוב בעולם הפלאים מתוך ידיעה שלא ישיג שם תוכן אמיתי — סימן שאין שם אלהים ושהכל הוא אשליה מבחינה רוחנית-נפשית.